

Dr ZORAN BAJIN, naučni saradnik
Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“
Beograd, Republika Srbija
zorbajin@yahoo.com

UDK 94:329.15(497.1:460)"1945/1975"
314.151.3-054.7(=134.2)"1945/1975"

originalan naučni rad / original scientific paper
primljeno / received: 3. 9. 2022.
prihvaćeno / accepted: 23. 11. 2022.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.baj.117-138>

JUGOSLOVENSKI KOMUNISTI I ŠPANSKA REVOLUCIONARNA EMIGRACIJA 1945–1975.

APSTRAKT: *U članku se, pretežno na osnovu neobjavljene građe Arhiva Jugoslavije i Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, analizira saradnja jugoslovenskih komunista i španske revolucionarne emigracije 1945–1975. godine. Na početku i na kraju tog perioda Komunistička partija (Savez komunista) Jugoslavije održavala je bliske odnose s Komunističkom partijom Španije. Usled njihovog naglog prekida posle Rezolucije Informbiroa 1948. godine, jugoslovenski komunisti su se u prvoj polovini pedesetih godina približili drugim grupama španske emigracije. Najtešnji odnosi su uspostavljeni s bivšim komunistima udruženim u efemernoj projugoslovenskoj organizaciji Acción socialista.*

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, Španija, komunizam, socijalizam, emigracija, Hesus Ernandes Tomas, Hose del Barrio Navaro, Rezolucija Informbiroa, Španski građanski rat

Komunističke vlasti Jugoslavije su održavale diplomatske odnose s vladom Republike Španije u emigraciji i davale joj redovnu finansijsku pomoć. Uz Meksiko, Jugoslavija je bila najistrajnija u čuvanju formalnih veza s republikanskom vladom i nikada nije priznala Frankov režim, iako je postupno razvijala saradnju sa Španijom na sportskom, kulturnom i ekonomskom polju.¹ Od tih kvazidržavnih odnosa znatno važniji su bili odnosi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) sa španskim partijama i političkim grupama u emigraciji. Pažnja koju su vodeći jugoslovenski komunisti posvećivali vezama sa Špancima imala je doktrinarne uzroke, poput ideje proleterskog internacionalizma, ali i sentimentalne: mnogi od njih su u mladosti bili učesnici Španskog građanskog rata.

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507, Savez komunista Jugoslavije (SKJ), Međunarodna komisija, IX, 122/VIII-13, Informacija o ekonomskim odnosima SFRJ sa Španijom, 5. II 1966; VIII-15, Informacija o aktuelnom razvoju u Španiji, 18. XI 1975; Lazar Udovički, *O Španiji i španskim borbama: članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji* (Beograd: Stručna knjiga, 1991), 66; Димитрије Матић, *Дипломатски односи између Шпаније и Југославије (1975–1980)* (Младеновац: Литера, 2019), 38–41, 73–75.

Poslednji jugoslovenski otpravnik poslova u Madridu odbio je u proleće 1945. godine naredbu da se vrati u Jugoslaviju, pa su diplomatski odnosi sa Frankovom Španijom prekinuti njegovim otpuštanjem iz službe. Španska republikanska vlada je krajem godine Jugoslovenima predložila uspostavljanje diplomatskih odnosa, ali to, posle konsultovanja s vodećim španskim komunistima, nije odmah prihvaćeno. Pošto je sledeće godine predstavnik komunista ušao u republikansku vladu, odgovor Jugoslovena na ponovljen zahtev bio je potvrđan. Jugoslovenski ambasador u Parizu i predsednik republikanske vlade su u aprilu razmenom nota uspostavili diplomatske odnose. Uskoro je prihvaćena i želja za otvaranjem poslanstva u Beogradu. Republikanska vlada je za poslanika postavila levog liberala Federika Martinesa Minjanu. Jugoslovenska vlada je, s druge strane, odlučila da veze sa njom održava preko svoje pariske ambasade.² Iako su Jugosloveni najpre gajili izvesno ideološko nepoverenje prema Minjani, spoljnopolitički obrti su ih zbližili. Vlada FNRJ je od 1949. godine isplaćivala mesečnu finansijsku pomoć španskom poslanstvu, u formi fiktivnog kredita. Takođe je slala stalnu pomoć republikanskoj vladi u Parizu, za koju je zauzvrat dobijala fiktivne državne obveznice.³

U Jugoslaviji je 1946. godine boravilo nekoliko desetina španskih komunista, od kojih su neki ranije „bili u trupama NKVD“. Za njih su držana predavanja o NOB-u i organizovanju vlasti u novoj Jugoslaviji, oficiri su privremeno raspoređeni u jugoslovensku vojsku, a mnogi su na kraju ilegalno prebačeni u Španiju. Istovremeno, Politbiro KPJ je slao novčanu pomoć Komunističkoj partiji Španije (PCE/KPŠ). Deo novca je upućen preko Edvarda Kardelja, koji se u Parizu sreo s generalnim sekretarom KPŠ Dolores Ibaruri – La Pasionarijom. Ona mu je predala pismo za CK KPJ u kome su, između ostalog, bile optužbe o izdajničkom držanju nekih nekomunističkih vođa španske emigracije. Početkom 1947. godine KPŠ je u Jugoslaviju poslala pouzdanika da saraduje u španskim emisijama Radio Beograda i koordiniše delovanje španskih komunista. Uskoro su u jugoslovensku prestonicu stigli istaknuti rukovodioci KPŠ San-

² Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DA MSP), Politička arhiva (PA), Španija, 1945, f. 30, Ministarstvo inostranih poslova (MIP) – Ambasadi u Londonu, 27. III 1945; 9. V 1945; Ambasada u Londonu – MIP, 5. V 1945; Ambasada u Vašingtonu – MIP, 7. XII 1945; MIP – Ambasadi u Vašingtonu, 13. XII 1945; 1946, f. 79. Ambasada u Parizu – MIP, 25. III 1946; 8. IV 1946; 19. IV 1946; MIP – Ambasadi u Moskvi, 27. III 1946; Vlada FNRJ – MIP, 10. IV 1946; MIP – Ambasadi u Parizu, 12. IV 1946; Ambasada u Parizu – MIP, 6. V 1946; 19. VII 1946; 20. VII 1946; MIP – Ambasadi u Parizu, 25. VI 1946; Zabeleška o razgovoru A. Abinuna s F. Minjanom, 10. X 1946. Minjana je u Beograd doputovao sa sekretarom poslanstva Gvardiolom. On je kasnije na zahtev jugoslovenskih vlasti premešten (zbog „nemoralnog života u Beogradu – homoseksualac“), a mesto sekretara je ostalo nepopunjeno. DA MSP, PA, Španija, 1950, f. 106. Zabeleška o razgovoru V. Popovića s F. Minjanom, 10. III 1950.

³ DA MSP, PA, Španija, 1949, f. 101, MIP – Poslanstvu R. Španije, 2. III 1949; Poslanstvo R. Španije – MIP, 8. III 1949; 1954, f. 78, Ambasada u Parizu – Državnom sekretarijatu za inostrane poslove (DSIP), 2. XII 1954; 1956, f. 77, Ambasada u Parizu – DSIP, 16. I 1956; 1957, f. 85, Zabeleška, 9. IV 1957; 1976, f. 218, Služba za finansijsko-materijalne poslove – Upravi za Zapadnu Evropu, 7. IV 1976; 1977, f. 214, Ambasada u Parizu – Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (SSIP), 22. II 1977.

tjago Kariljo i general Enrique Lister (on je i pre toga posećivao Jugoslaviju, kao i dva druga generala iz redova KPŠ – Huan Modesto i Antonio Kordon). Zatraživši pomoć u oružju, oni su se žalili kako mnoge komunističke partije, za razliku od jugoslovenske, ne razumeju da će KPŠ imati ključnu ulogu u obnovljenom građanskom ratu u Španiji. Njih dvojica su početkom naredne godine opet boravili u Jugoslaviji, gde su od Tita i njegovih najbližih saradnika bezuspešno zatražili podršku za pripremu padobranskog desanta u Španiji.⁴

Mada je KPŠ objavila i distribuirala mnogotiražne brošure sa izlaganjima Kardelja i Milovana Đilasa na osnivačkom sastanku Informbiroa u Poljskoj, ona se odmah stavila na stranu Informbiroa kada je u junu 1948. objavio čuvenu Rezoluciju protiv KPJ. Ipak, u prvo vreme KPŠ se nije isticala u napađima na jugoslovenske komuniste. A oni su tek u leto 1949. godine počeli da u štampi otvorenije priznaju kako je KPJ u sporu „sa pojedinim vođama kompartija, koji [...] šire svakojake laži i gadosti o Jugoslaviji“.⁵

Potpuni razlaz je ubrzao septembarski proces Laslu Rajku u Budimpešti, na kome su jugoslovenski interbrigadisti farsično proglašeni za agente Gestapoa.⁶ Kao jedan od njih, Gojko Nikoliš je nedugo potom pisao u *Borbi* o španskim komunistima koji su se, premda su im od 1944. do 1948. godine u Jugoslaviji „bila otvorena sva vrata“, priključili antijugoslovenskoj kampanji. Vođe KPŠ, tvrdio je Nikoliš, do Rezolucije „mislili su svojom glavom“; a posle nje „kako im se naredi“, pretpostavljajući „koru hleba poštenju i revolucionarnoj časti“. Krajem godine Minjana je predao odlikovanja jugoslovenskim rukovodiocima, većinom učesnicima Španskog građanskog rata.⁷

⁴ AJ, 507, IX, 122/I-24A, CK KPJ – D. Ibaruri, 27. II 1946; 8. III 1946; 1. IV 1946; D. Ibaruri – CK KPJ, 6. III 1946; Politbiro KPJ – E. Kardelju, 4. IX 1946; D. Ibaruri – CK KPJ, 10. II 1948; I-1, V. Vlahović – A. Rankoviću, 18. III 1946; I-3. Politbiro KPJ – E. Kardelju, 29. VIII 1946; I-4. D. Ibaruri – CK KPJ, 18. IX 1946; E. Kardelj – A. Rankoviću, 19. IX 1946; I-7. F. Anton – CK KPJ, 30. I 1947; I-10, Zapisnik sastanka predstavnika KPJ i KPŠ, 21. II 1947; I-19. Dolores Ibaruri – CK KPJ, 20. I 1948; Lični fond Veljka Vlahovića, II/6-38, Pasionarija; Родолуб Чолаковић, *Казивање о једном покољењу, III* (Сарајево: Свјетлост, 1972), 243–244; Enrique Lister, *Así destruyó Carrillo el PCE* (Barcelona: Planeta, 1983), 29, 53; Santjago Kariljo, *Na redu je Španija: razgovor sa Režisom Debream i Maksom Galom* (Beograd: Komunist, 1975), 108–109; Branko Petranović, prir., *Zapishnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)* (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Službeni list, 1995), 129; Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945–1950)* (Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1998), 484–486; Александр А. Сагомонян, „Встреча И. В. Сталина с лидерами Коммунистической партии Испании (август 1948 года): предистория и последствия“, *Новая и новейшая история*, 5, (2019), 103–104, 107.

⁵ AJ, 507, IX, 122/I-20, F. Anton – CK KPJ, 25. III 1948; *Борба*, 22. 8. 1949, 1.

⁶ *László Rajk and his accomplices before the People's Court* (Budapest: Printing Press, 1949), 39–42, passim; AJ, fond 674, Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske, k. 1, Протест бивших добровољаца; Јаков Леви, *Злочин против правосуђа: о антијугословенском и антидемократском будимпештанском процесу Рајку и осталима* (Београд: Омладина, 1950), 25–26, 94–104; Aleš Bebler, *Kako sam hitao: sećanja* (Beograd: Kultura, 1982), 243–244; Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče: Memoari, II* (Beograd: Komunist, 1971), 109–110; George H. Hodos, *Show trials: Stalinist purges in Eastern Europe, 1948–1954* (New York: Praeger, 1987), 60–62.

⁷ *Борба*, 26. 10. 1949, 3; 17. 12. 1949, 1; 8. 1. 1950, 3; Gojko Nikoliš, *Zapisi pod pritiskom* (Beograd: Književne novine, 1988), 223–237.

Dotad su jugoslovenski komunisti već održavali veze s pojedinim komunistima isključenim iz KPŠ. Još avgusta 1948. iz Francuske im se obratio Hose del Bario Navaro, bivši član CK KPŠ i zapovednik u građanskom ratu, izražavajući podršku njihovom otporu Staljinu i želju za saradnjom. On je ostavio „utisak trezvenog i ozbiljnog čoveka“, pa je dobio novčanu podršku radi organizovanja projugoslovenski raspoloženih emigranata. Na njegov predlog početkom 1950. godine u Meksiku je ostvaren kontakt s Hesusom Ernandesom Tomasom, bivšim članom Politbira KPŠ i republikanskim ministrom u vreme građanskog rata, koji je izjavio da se Jugoslaviji stavlja „na raspoloženje“. Pokušaj da se preko Del Barija uspostavi veza s Huanom Komorerom, vođom frakcije Ujedinjene socijalističke partije Katalonije (PSUC) koju je Moskva odbacila, bio je neuspešan, pošto je on javno izražavao vernost Staljinu i napadao Tita.⁸

Del Bario je februara 1950. u otvorenom pismu Politbirom KPŠ izjavio da klevetanje jugoslovenskih interbrigadista predstavlja uvredu za sve antifašiste Španije. Optužujući vođe KPŠ kao pione ruskih revizionista i prihvatajući nadimak „titoiste“, pisao je da mase španske emigracije treba da okupi nova, „stvarno demokratska“, ali lenjinistička partija. Del Bariovoj grupi se pridružio bivši član CK KPŠ Fransisko Feliks Montijel, profesor koji je pre građanskog rata bio socijalista. On je jugoslovenskim interbrigadistima uputio pismo podrške, u kome je njihovu zemlju proglasio za „svetionik nade“ naprednog čovečanstva. O tome je u jugoslovenskoj štampi naširoko pisano.⁹

Na mitingu početkom marta Josip Broz Tito se osvrnuo na članak u kome je La Pasionarija, generalni sekretar KPŠ, napala jugoslovenske interbrigadiste kao špijune. Podsetivši na njena zahvaljivanja zbog podrške KPJ španskim komunistima, Tito je rekao da je ta „žena“ popljuvala „sopstveni obraz“: „Mi smo do nedavno davali španskoj Partiji i materijalnu pomoć. Ali sve to nije ništa vrijedilo. Ona je ušla u onaj opšti informbirovski orkestar i zasvirala je u gajde o izdajstvu, špijunaži i gestapovcima. [...] Neka ih, neka se svrstavaju svi u isti red! Mi ćemo svima reći da su podlaci, da su puzavci“.¹⁰

Kardelj je u Meksiko „konspirativno“ poslao Aleša Beblera, kako bi Ernandesu i druge emigrantske vođe učvrstio u projugoslovenskom stavu: „U razgovorima vodi računa da im se ne nameće naše rukovođenje“. Ernandes,

⁸ AJ, 507, IX, 122/I-24A, Razni telegrami, 21. X 1949; 11. XI 1949; 21. XI 1949; 25. I 1950; 4. III 1950; 25. III 1950; III-1, H. del Bario – Radio Beogradu, 13. III 1949; Iz Francuske, 5. X 1949.

⁹ AJ, 507, IX, 122/III-2, Otvoreno pismo H. del Barija Politbirom KPŠ, 18. II 1950; *Политика*, 22. 4. 1950, 1; *Борба*, 14. 5. 1950, 1, 3; 22. 5. 1950, 2; 23. 5. 1950, 2; 24. 5. 1950, 2; „Демократско јавно мњење о Југославији“, *Међународна политика*, 2, (1950), 22. I Ernandes je pisao da rado prihvata naziv titoista, jer on označava borca „za nepovredivost“ marksizma-lenjinizma. *Борба*, 29. 11. 1950, 8.

¹⁰ *Борба*, 6. 3. 1950, 2; Fernando Claudin, *Kriza komunističkog pokreta: od Kominterne do Kominforma, II* (Zagreb: Globus, 1988), 234. Bivši jugoslovenski ambasador u Pragu će u knjizi objavljenoj dve godine potom (i, začudo, preštampanoj krajem sledeće decenije) vredati Pasionariju kao „očerupanu kokoš“ koja je kapitulantski pobegla iz Španije. Marijan Stilinović, *Sumrak u Pragu* (Zagreb: Naprijed, 1952), 10–11; Marijan Stilinović, *Bune i otpori* (Zagreb: Zora, 1969), 232–233.

Pedro Martines Karton i Antonio Ijero Murijel (kojima se uskoro pridružio Enrike Kastro Delgado, još jedan bivši komunistički čelnik) rekli su Bebleru da se slažu sa iznuđenim oslanjanjem Jugoslavije na Zapad. Posle tog razgovora su „rešili da se konstituišu kao grupa“, počnu izdavanje lista i povežu se s grupom Del Barija, za koga su smatrali da je pošten, ali „sektas“.¹¹

Na dva sastanka Međunarodne komisije CK KPJ u maju i junu raspravljalo se o problemima „u radničkom pokretu i progresivnim pokretima“ zapadne Evrope. Referisao je Maks Baće, s verom u uspeh „novih komunističkih partija“ koje „spontano“ nastaju kod Italijana, Francuza, Nemaca i Španaca. Veljko Vlahović je, pozvavši se na Lenjina, istakao da je „za budućnost radničkoga pokreta nekad važniji jedan Hoze del Bario“ nego dvadesetina poznatijih rukovodilaca. Kardelj je, međutim, smatrao da se ne treba ograničiti na saradnju sa starim komunistima: „I ako bi[smo] se mi sada orijentirali [...] da stvorimo jednu kopiju boljševičke partije na čelu sa Kominternom [...], onda ćemo [...] ostati jedna takva mala izolirana grupica, kao što su trockisti ostali“.¹² Kloneći se jeresi trockizma, jugoslovenski komunisti će u narednim godinama sve više prihvatati nužnost saradnje sa širokim krugom socijalističkih pokreta u inostranstvu.¹³

Važnu ulogu u objedinjavanju projugoslovenskih grupa španske emigracije trebalo je da ima proglas protiv klevetanja interbrigadista. Međutim, skupljanje potpisa se otešlo dva meseca, zbog neslaganja između francuske i meksičke grupe. Del Bario i Montijel nisu hteli potpis generala Mijahe, dok je Ernandes, koga su optuživali za „šefovstvo“, insistirao na njemu. Trvenja su prestala tek nakon intervencije Jugoslovena u korist Ernandesa. U avgustu su u Parizu nastali list *Socijalistička akcija (Acción socialista)* i istoimena organizacija na čelu s Del Bariom i Montijelom, kao pokret za ujedinjenje emigracije „u borbi protiv Franka i kominformista“. U isto vreme, pripreman je polazak delegacije španskih antifrankista iz Francuske za Jugoslaviju.¹⁴

Delegacija je stigla u septembru, zvanično na poziv udruženja interbrigadista. U njenom sastavu nalazili su se Del Bario, Montijel, nekoliko bivših komunista, nekoliko „čestitih republikanaca“ i bivših oficira, jedan „crnoboznjak“ i jedan predstavnik katalonskih republikanaca, koji je domaćinima bio sumnjiv. Zvanični šef delegacije je bio 70-godišnji general Hose Rikelve. Delegati su mesec dana obilazili skoro sve oblasti zemlje i pritom istakli da nigde nisu „primetili nikakav policijski nadzor“. U Beogradu, gde ih je primio Tito,

¹¹ AJ, 507, IX, 122/I-24A, E. Kardelj – A. Bebleru, 3. IV 1950; III-6, Razgovor druga Beblera sa Jezusom, Cartonom i Hiero Murielom.

¹² AJ, 507, IX, s/a-1-2, Zapisnici sa sastanaka Međunarodne komisije, 27. V i 12. VI 1950. Kardelj je još na plenumu CK KPJ decembra 1949. istakao da nisu potrebne „nekakve nove internacionale“, već saradnja „sa svim progresivnim demokratskim pokretima“. Branko Petranović, Ranko Končar i Radovan Radonjić, prired., *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)* (Beograd: Komunist, 1985), 477–479.

¹³ A. Ross Johnson, *The transformation of communist ideology: the Yugoslav case, 1945–1953* (Cambridge Mass.: MIT Press, 1972), 112–117, 122–136.

¹⁴ AJ, 507, IX, 122/VIII-2, *Španska emigracija; Политика*, 9. 7. 1950, 1; 29. 7. 1950, 1; *Борба*, 24. 7. 1950, 1; 25. 7. 1950, 3.

Rikelme i Del Bario su izjavili za štampu da delegacija svedoči da je sve što Kominform govori protiv Jugoslavije – „obična laž“.¹⁵

Tokom boravka delegacije *Borba* je štampala dva članka Ernandesesa, koji je (ogradiвши se da nije protiv Sovjetskog Saveza, u kome je „trulo“ samo rukovodstvo) pisao da ima sve više komunista „koji svoje pravo da misle neće da zamene ni za najluksuzniju lakejsku livreju Kremlija“. Objavljena su i dva članka Montijela. On je tvrdio da su posle Rajkovog procesa rukovodioci KPŠ povelili „prljavu bitku“ protiv Jugoslavije i bacili „zastavu“ časti internacionalnih brigada, ali da ju je prihvatio „ceo španski narod“.¹⁶

U narednim mesecima Jugosloveni su nastojali da olakšaju spajanje francuske i meksičke grupe, koje su usporile nesuglasice njihovih vođa. Napravši nacrt programa objedinjene Socijalističke akcije, Del Bario ga je prosledio Jugoslovenima na uvid, kao što je prethodno bilo dogovoreno između njega i predsednika Međunarodne komisije Milovana Đilasa. *Borba* je nastavila da objavljuje Bariove i Montijelove članke, u kojima se moglo čitati o potrebi Španije da dobije novu, nezavisnu „komunističku partiju“.¹⁷ Ipak, u jednoj belešci Međunarodne komisije uočena je štetnost zanemarivanja veza sa svim drugim partijama i pokretima španske emigracije osim Socijalističke akcije.¹⁸

U oktobru i novembru 1951. u Jugoslaviji je, radi prisustvovanja Skupu mira u Zagrebu, boravila delegacija španskih emigranata na čelu sa Ernandesom, u kojoj su bili Del Bario i Murijel. Delegacija se sastala s Titom, ali je sadržajni razgovor, u užem sastavu i polutajno, vodila sa Đilasom. Najživlja rasprava se razvila oko stava koji bi Socijalistička akcija trebalo da zauzme u slučaju opšteg rata u Evropi. Neki od prisutnih su bili „za odbranu Španije“, a drugi „za borbu protiv Franka“, pa tek posle njegovog pada protiv SSSR-a. U belešci o tom susretu navodi se da je „najpravičniji stav“ zauzeo Ernandes, složivši se sa Đilasovim isticanjem primera jugoslovenskih komunista koji su 1941. godine, „iako je bila profašistička vlada, bili za odbranu zemlje [...] i u toku borbe protiv okupatora borili se i protiv unutrašnjih izdajnika“.¹⁹

¹⁵ AJ, 507, IX, 122/III-3, Sastav španske delegacije; *Borba*, 12. 9. 1950, 1; 17. 9. 1950, 1; 30. 9. 1950, 1; 1. 10. 1950, 4; 2. 10. 1950, 1; 3. 10. 1950, 1; 9. 10. 1950, 1; 21. 10. 1950, 3; *Politika*, 18. 9. 1950, 1; 28. 9. 1950, 1; 30. 9. 1950, 2; 2. 10. 1950, 2.

¹⁶ *Borba*, 12. 9. 1950, 2–3; 13. 9. 1950, 3; 21. 9. 1950, 1; 1. 10. 1950, 4.

¹⁷ AJ, 507, IX, 122/III-5, H. del Bario – H. Ernandesu, 22. XII 1950; III-13. H. del Bario – F. Montijelu, 24. VI 1951; F. Montijel – H. del Bariju, 28. VI 1951; III-14, Zabeleška o tekućim problemima Accion socialista, 25. VI 1951; *Borba*, 15. 3. 1951, 3; 9. 4. 1951, 3; 10. 4. 1951, 3; 10. 6. 1951, 5; 11. 6. 1951, 3; 12. 6. 1951, 3; 13. 6. 1951, 3; 14. 6. 1951, 3; 16. 6. 1951, 3; 17. 6. 1951, 5; 18. 6. 1951, 3; 19. 6. 1951, 3; *Politika*, 14. 6. 1951, 2. Del Bario je pisao Ernandesu da se ne slaže sa njegovim poređenjem Socijalističke akcije s „generalštabom bez vojske“, niti ocenom da se u njihovom pariskom listu daje previše prostora Jugoslaviji. AJ, 507, IX, 122/III-5, H. del Bario – H. Ernandesu, 21. VII 1951.

¹⁸ AJ, 507, IX, 122/III-11, Problemi našeg daljeg rada sa španskom emigracijom, bez datuma (april 1951).

¹⁹ AJ, 507, IX, 122/III-30, Zabeleška o razgovoru između druga Đilasa i Španaca, 30. X [1951]; *Borba*, 31. 10. 1951, 1; 2. 11. 1951, 1; *Politika*, 5. 11. 1951, 2; 9. 11. 1951, 2; Александар В. Милетић, *Преломна времена: Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левница 1950–1954* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 199.

Josip Broz Tito (u sredini), Hesus Ernandes (drugi zdesna) i Hose del Barrio (četvrti zdesna), Beograd, 1. novembar 1951 (Muzej Jugoslavije, 1951_012_057)

Prilikom boravka u Beogradu Hesus Ernandes je u Višoj partijskoj školi „Đuro Đaković“ održao predavanje o nečasnoj „intervenciji“ Sovjetskog Saveza u Španskom građanskom ratu, kasnije objavljeno u *Borbi*. On je tada izjavio da Staljin, koji je prodao Španiju za ustupke u Istočnoj Evropi, neće ubrzati pad Franka ukoliko ne obezbedi vlast svojim „španskim lakejima“. Na pitanje o Pasionariji, odgovorio je da je ona porekla sebe kao Španjolku pišući „najprljavije stvari“ o jugoslovenskim interbrigadistima.²⁰

Nekadašnji interbrigadista Boro Leontić, određen da bude pri delegaciji, opisao je njen sastav kao „heterogen“. U njegovim očima socijalista Martines Ervas je bio „vrlo nesimpatičan i sumnjiv“, da bi, kada je ispoljio znake anti-komunizma, postao „agent međunarodne reakcije“. Murijel mu se činio kao živčan, ali „pošten čovek“. Najbolji utisak je ostavio Del Barrio, jer se „moralnim kvalitetima“ najviše približio idealnom „liku“ jugoslovenskog komuniste. Nasuprot tome, Leontiću se nije svideo Ernandes. Saznavši da drugi članovi delegacije sumnjaju u njegovu „karakternu čvrstinu“, zaključio je da ga pokreću ambicija i koristoljubivost: „Sve ono što osvoji u otstojanju, gubi u neposrednoj

²⁰ AJ, 509, fond Više partijske škole „Đuro Đaković“, k. 62. Односи и улога Совјетског Савеза у Шпанском грађанском рату (предавање Хесуса Ернандеса), 10. XI 1951; *Борба*, 22. 1. 1952, 4; 23. 1. 1952, 3; 24. 1. 1952, 3; 26. 1. 1952, 3; 27. 1. 1952, 5; Hesus Hernandez, „Oslobodilačka borba španskog naroda“, u: *Istorija međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta* (Beograd: Visoka partijska škola „Đuro Đaković“, 1952), 541–568.

blizini, iz koje se manje oseća kao komunist, a više kao bivši ministar“.²¹ Đilasu i drugim glavarima Jugoslavije više je imponovao Ernandes, upravo kao bivši ministar i član Politbiroa, ali ga ipak nisu držali u toku s materijalnom pomoći Socijalističkoj akciji, koja je prolazila kroz Del Bariove proleterske ruke.

Ta naklonost je došla do izražaja decembra 1951. u Parizu na sastanku Đilasa i Vladimira Dedijera sa Ernandesom, Del Bariom, Montijelom i Murijelom; Murijel je tu naklonost otvoreno zamerio Jugoslovenima. Nakon što je Del Bario podneo izveštaj o radu Socijalističke akcije ispoljile su se razlike među prisutnima, pa je Đilas uzviknuo: „Sada se rastura i ono što ste bili stvorili!“ Na njegovo pitanje da li je „protiv osnivanja partije lenjinskog tipa“, Montijel je odgovorio potvrdno. „I ja sam“, spremno ga je dočekao Đilas. „Stanovište rukovodstva naše partije je da se ne meša u unutrašnje stvari pojedinih pokreta [...]. Moje je mišljenje da u osnovnim, principijelnim pitanjima [...] ima pravo drug Hernandez. [...] Prilikom prošlih diskusija kod del Barria je bilo sektaštva“.²²

Borba je četiri meseca potom objavila članak Ernandes, koji se i sam sve više odricao partije lenjinskog tipa. Od ideala Oktobarske revolucije ostala je „jadna“, „imperijalistička i agresivna“ Rusija, „zgnječena čudovišnom birokratijom uzdignutom u gospodsku klasu“ – ocenio je Ernandes. U istom organu KPJ Nikoliš je pisao da je SSSR još tokom Španskog građanskog rata vodio svoju „sebičnu politiku“, dok je politika KPŠ već tada bila „dvolična“; a Miroslav Krleža da „Dolores Ibaruri životari samo tako, da ostale svoje španske drugove liferuje u smrt“. Na to su se nadovezivale vesti da informbirovski „elementi“ u Španiji navodno denunciraju antifašiste Frankovoj policiji.²³

Ernandes je na pariskom sastanku obavestio Đilasa o nameri da, na osnovu svog predavanja u Beogradu, napiše knjigu o ulozi SSSR-a u Španskom građanskom ratu. S time je bila upoznata i Ambasada u Meksiku, preko koje je Kastro Delgado početkom 1952. godine dao dozvolu za objavljivanje jugoslovenskog izdanja svoje knjige *Tajni život Kominterne: kako sam izgubio veru u Moskvi*. Jugosloveni su se nadali predgovoru u kojem bi Kastro napisao da mu je razvoj njihovog socijalizma vratio izgublenu veru; ali je on uskoro u meksičkim novinama Socijalističke akcije priznao da se odrekao marksizma i postao demokrata antikomunista. Zatim je napustio Socijalističku akciju i optužio Ernandes da je „u službi Jugoslavije“, koja želi da upravlja komunističkim otpadnicima kao Moskva pravovernim komunistima. Dovevši Kastrov „razbijački“ stav u vezu s delovanjem „američke službe“, Ambasada u Meksiku je predložila da se odustane od štampanja njegove knjige, sa čime se, u ime Međunarodne komisije, složio Rodoljub Čolaković. Kastrova knjiga nije izašla na

²¹ AJ, 507, IX, 122/III-30, B. Leontić, Izveštaj o gostovanju pretstavnika španskih republikanskih partija i organizacija.

²² AJ, 507, IX, 122/III-17, Zapisnik sa sastanka održanog 2–XII–1951 sa rukovodstvom Accion Socialista; A. Милетић, *н. д.*, 198–199.

²³ *Борба*, 15. 3. 1952, 3; 19. 7. 1952, 3; 2. 11. 1952, 4; 3. 3. 1953, 3; 5. 3. 1953, 3. *Borba* je jula 1952. izvestila i o poluzvaničnoj poseti predsednika španske republikanske vlade Feliksa Gordona Ordasa Jugoslaviji i njegovom susretu s Titom. *Борба*, 21. 7. 1952, 1; DA MSP, PA, Španija, 1952, f. 71, *passim*; AJ, 507, IX, 122/III-24, H. del Bario – V. Dedijeru, 23. VII 1952.

srpskohrvatskom, ali se – nejasno kako i zašto – sledeće godine pojavilo izdanje na slovenačkom jeziku.²⁴

Svoj rukopis Ernandes je završio u avgustu i prosledio primerak u Jugoslaviju radi prevođenja i štampanja. Mada se tobože nećkao oko prihvatanja honorara, brzo i rado ga je uzeo unapred. Ernandesov radni naslov bio je *Velika izdaja (La gran traición)*, potom ga je izmenio u *Senjor Kremlja (El señor del Kremlin)*, a jugoslavenske izdavače je ovlastio da sami smisle naslov prevoda. Svesno zaobilazeći Del Barija, jedan primerak je radi izdavanja u Parizu poslao Hulijanu Gorkinu preko Jugoslavena, koji su prema ovome imali rezerve jer je bio „istaknuti trockista“. Ernandesova knjiga je na španskom jeziku izašla u Meksiku na samom početku 1953. godine, s konačnim naslovom *Bio sam Staljinov ministar (Yo fui un ministro de Stalin)*. Trebalo je da ima Murijelov predgovor, ali je uoči štampanja između njega i Ernandesa došlo do konačnog razlaza, koji je praktično značio kraj meksičkog ogranka Socijalističke akcije.²⁵

U martu je *Međunarodna politika* objavila prikaz španskog izdanja Ernandesove knjige, sa ocenom da autor ubedljivo dokazuje kako je Španski građanski rat „služio Staljinu samo kao moneta za potkusurivanje u njegovoj prljavoj međunarodnoj politici“. *A Borba* je tokom aprila donosila izvode iz nje, najavivši da će Izdavačko preduzeće *Kultura* sledećeg meseca u celini objaviti srpskohrvatski prevod.²⁶

Prevod je izašao pod naslovom *Republikanska Španija i SSSR*. Sam Ernandes je svoju knjigu opisao kao „nevezano pričanje“ i ona je zaista velikim delom sačinjena od fiktivnih dijaloga u kojima je on sebi i sagovornicima u usta stavljao rečenice prepune naknadne pameti. Iako ostrašćena i u dokumentarnom pogledu ispod nivoa prosečnih memoara, knjiga je uverljivo oživela mračne strane delovanja SSSR-a i KPŠ u Španskom građanskom ratu, poput surovog obračuna sa suparnicima na republikanskoj strani – pre svih, Radničkom partijom marksistič-

²⁴ AJ, 507, IX, 122/VIII-3, G. Cviličević – V. Dedijeru, 13. II 1952; III-22, K. Mrazović – Međunarodnoj komisiji, 20. IV 1952; 18. VIII 1952; R. Čolaković – S. Prici, 21. V 1952; R. Čolaković – K. Mrazoviću, 21. V 1952. Lajtmotiv Kastrove knjige predstavlja misao da je čitav SSSR zapravo „veliki koncentracioni logor“. Pasionarija je u njoj naslikana mračnim bojama, ali ni portret Ernandesa, njenog izazivača u borbi za sam vrh KPŠ, nije bez senki. Enrique Castro Delgado, *Tajno življenje Kominterne: kako sem izgubil vero v Moskvo* (Ljubljana: Slovenski poročevalec, 1953), 158, 271, passim.

²⁵ AJ, 507, IX, 122/III-28, Ambasada u Meksiku – Međunarodnoj komisiji, 22. VIII 1952; 13. IX 1952; 9. XII 1952; III-29. Ambasada u Meksiku – Međunarodnoj komisiji, 15. X 1952. Gorkin je bio priređivač knjige svojeglavog i legendarnog komandanta Valentina Gonsalesa – El Kampesina, bivšeg komuniste koji je za stradanja i smrt mnogih španskih emigranata u Sovjetskom Savezu optužio najuže rukovodstvo KPŠ – na prvom mestu Pasionariju, a na drugom Ernandesa («El Campesino», *La vie et la mort en U.R.S.S. (1939–1949)*, transcription de Julian Gorkin (Paris: Plon, 1950), 189). Gorkin je preko Žana Kasua pokušao da Kampesinu, kome je navodno na Kubi život bio „u opasnosti od kominformista“, izdejstvuje dozvolu za dolazak u Jugoslaviju. Taj predlog je odbačen zbog uverenja da je Gorkin „vrlo sumnjiva ličnost“. DA MSP, PA, Španija, 1952, f. 71, Ambasada u Parizu – MIP, 14. III 1952.

²⁶ R. N. [Radivoj Nikolić], „'Ja sam bio Staljinov ministar' (Hesus Ernandes: 'Yo fui un ministro de Stalin', Meksiko, 1953), *Međunarodna politika*, 6, (1953), 2–3; *Борба*, 5. 4. 1953, 4; 6. 4. 1953, 4; 7. 4. 1953, 4; 9. 4. 1953, 4; 11. 4. 1953, 4.

kog jedinstva (POUM), optuživanom za trockizam. Ernandes je ukazivao na greške nekomunističkih vođa Španske republike, ali skoro uvek uz simpatije i opravdanja. Njih nije bilo za najviše komunističke rukovodioce, naročito Pasionariju i Palmira Toljatija; a izuzeci su bili sam Ernandes i odavno pokojni Hose Dijas. Pa i ti izuzeci bili su tek relativni: „U politici se ljudi ocenjuju ne po svojim subjektivnim namerama, već po svojim delima. A podlost politike Kremlja u Španiji uprljala je sve nas, sve njene sluge“. Uprkos ponekoj pohvali Lenjinu i nadi da će eventualni istočnoevropski „antistaljinisti“ krenuti „Titovim putem“, Ernandes je na kraju knjige izjavio da ostaje – socijalista. Pažljiviji čitalac je, primetivši između ostalog da se u njoj spominju i „savremeni Džingiskan“ Staljin i Lenjinova bista s „mongolskim očima“, mogao steći utisak da je pisac prestao da bude komunista.²⁷

U vreme objavljivanja Ernandesove knjige moglo je izgledati i da je VI kongres KPJ, na kojem je preimenovana u Savez komunista Jugoslavije (SKJ), prvi korak jugoslovenskih komunističkih vođa u istom pravcu. Staljinova smrt ih je, izuzev jednog, izbacila od tog iskušenja. Đilas je početkom 1953. godine priznao da se nerealnim pokazao „svaki pokušaj stvaranja partija sličnih komunističkim, makar i slobodnih od tutorstva Moskve“. U maju je, na jednom sastanku u Međunarodnoj komisiji, izjavio da se veze jugoslovenskih komunista „moraju proširiti na čitavu špansku emigraciju“, ali da podršku Del Bariju ne treba „prekinuti na grub način“.²⁸

Zbog toga je SKJ rešio da se poveže sa Španskom socijalističkom radničkom partijom (PSOE). Sekretar Međunarodne komisije – a ona je, po potrebi, mogla biti komisija SKJ ili komisija Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) – Vladimir Dedijer je u julu pisao generalnom sekretaru PSOE Rodolfu Ljopisu da se nada saradnji njihovih pokreta, pošto oba kao „krajnji cilj“ imaju socijalizam, do koga vodi „više puteva“. Prihvativši poziv da delegacija njegove partije o trošku domaćina poseti Jugoslaviju, Ljopis je odgovorio da španski socijalisti s naklonošću prate njen razvoj, ne dajući značaj ideološkim razlikama: „Svaka revolucija govori, mora govoriti sopstvenim jezikom, jer postoje stvari koje se ne mogu i ne smeju izvoziti. Dovoljno je podudaranje u osnovnom, to jest u oslobađanju radnika i socijalnom preobražaju zemlje“.²⁹

²⁷ Хесус Ернандес, *Републиканска Шпанија у СССР* (Београд: Култура, 1953), 7–10, 56, 285, 424–428, passim; Vladan Vukliš, *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945–1991* (Banja Luka: Arhiv Republike Srpske, 2013), 113–114. Del Bario je bio sentimentalnije vezan za svoju komunističku prošlost od Ernandesa, pa je Jugoslovenima pisao da on preterano naglašava sve što je bilo loše u KPŠ, a „govori o POUM-u tako da ta grupa izgleda sasvim čista od njenih strašnih nedela“. U pismu jednoj emigrantkinji žalio je zbog svog udela u zamisli Ernandesove knjige, koja je ispala senzacionalistička i puna anahronizama. AJ, 507, IX, 122/III-35, H. del Bario – M. Perić, 28. III 1953; 3. V 1953; Fernando Hernández Sánchez, *Comunistas sin partido: Jesús Hernández, ministro en la guerra civil, disidente en el exilio* (Madrid: Las Rozas, 2007), 28–30.

²⁸ Милован Ђилас, „Компартије у капиталистичким земљама“, *Наша стварност*, 1, (1953), 11; AJ, IX, s/a-10, Zabeleška sa sastanka sa ambasadorima Pircom, Velebitom, Gregorićem i Ivekovićem, 7. V 1953; Milovan Đilas, *Vlast* (London: Naša reč, 1983), 215–216.

²⁹ DA MSP, PA, Španija, 1953, f. 72, S. Prica – V. Dedijeru, 7. VII 1953; Ambasada u Meksiku – DSIP, 26. X 1953; AJ, 507, IX, 122/II-6, V. Dedijer – R. Ljopisu, bez datuma (jul 1953); 4. IX

Ljopis i sekretar Saveza socijalističke omladine Španije Salvador Martines Dasi boravili su u oktobru i novembru 1953. u Jugoslaviji, zvanično kao gosti SSRNJ. Oni su obišli veliki deo zemlje i, mada se nisu ustručavali od podsmeha „javašluku“ koji bi primetili, delovali su zadovoljni viđenim. U razgovoru sa jugoslovenskim maršalom, Ljopis je rekao da su se španski socijalisti nekada oduševljavali „ruskom revolucijom“, a zatim se nadali u laburističke reforme u Velikoj Britaniji, ali da su se oba puta razočarali. Zato su, tvrdio je, trenutno „oči okrenute prema Jugoslaviji“ koja ima priliku da „radničkoj klasi“ pruži primer uspešne revolucije. Na okolišno pitanje o razvoju demokratije „novog tipa“ u Jugoslaviji, Tito je odgovorio da u njoj „nema jednopartiskog sistema“, pošto su „najšire mase“ udružene u SSRNJ radi „izgradnje socijalizma“, dok preobražaj KPJ u SKJ predstavlja „najkrupniji korak u pogledu izumiranja diktature proleterijata“.³⁰

Pri obilasku Jugoslavije Ljopis je, iznenađen čestim pitanjima o Del Bariju i Ernandesu, govorio da oni nikoga ne predstavljaju; a za Ernandesa je, imajući u vidu njegova memoarska priznanja o delovanju u službi Staljinove politike, dodavao da je „najobičniji izdajnik“.³¹ Del Bario je u međuvremenu, u ime odumiruće Socijalističke akcije, od SKJ zatražio aktivniju podršku i koordinaciju delovanja inostranih „komunista antikominformista“. Kada ga je Dedi- jer obavestio o predstojećoj poseti Ljopisa, upozorio je da bi ugledu Jugoslavije štetili pregovori s PSOE u emigraciji, čije vođstvo odbacuju mase u Španiji. To je na sednici Međunarodne komisije ocenjeno kao posledica težnje Del Barija „da monopoliše sve veze“ jugoslovenskih komunista i španske emigracije, pa mu je neuvijeno poručeno da se pred Jugoslovenima otvaraju mogućnosti za „novu formu saradnje“ sa evropskim socijalistima, prvenstveno onima „koji imaju izvesnu snagu među radnim masama“. Na istoj sednici Dedi- jer je izneo mišljenje da bi, osim sa španskim socijalistima, trebalo stupiti u kontakt „sa anarhistima i Kataloncima“.³²

1953; R. Ljopis – V. Dedi- jeru, 11. VIII 1953; 16. X 1953. U jednoj belešci Međunarodne komisije 1948. godine Ljopis je predstavljen kao „engleski čovek“ koji „nije ništa uradio“ za Republiku. Posle razlaza sa Staljinom, uspostavljeni su tek sporadični kontakti sa španskim socijalistima. Isto/VIII-1, Političke zabeleške o Španiji; II-1, Razgovor sa levim socijalistom Angulom, 18. I 1951.

³⁰ AJ, 507, IX, 122/II-6, M. Vilfan – Kabinetu predsednika Republike, 7. XI 1953; Beleška o razgovoru J. B. Tita i V. Vlahovića s R. Ljopisom i S. M. Dasijem, 12. XI 1953; DA MSP, PA, Španija, 1953, f. 72, Ambasada u Parizu – DSIP, 19. XI 1953; *Борба*, 29. 10. 1953, 1; 3. 11. 1953, 1; 14. 11. 1953, 1; *Политика*, 13. 11. 1953, 1. Ljopis se u Jugoslaviji sastao sa četvoricom predratnih socijalista, od kojih su dvojica bili članovi SSRNJ i odricali se ratne i posleratne politike Živka Topalovića. Druga dvojica nisu bili članovi SSRNJ, „ali se nisu negativno izražavali o sistemu u Jugoslaviji“. AJ, 507, IX, 122/II-9, Agencija za informacije u Parizu – Međunarodnoj komisiji, 1. XI 1954.

³¹ AJ, 507, IX, 122/II-6, Zabeleška o boravku delegacije Socijalističke radničke partije Španije.

³² AJ, 507, IX, 122/III-36, Koordinacioni komitet Socijalističke akcije – Međunarodnoj komisiji SKJ, 31. III 1953; III-37, V. Dedi- jer – H. del Bariju, bez datuma (jul 1953); bez datuma (februar 1954); H. del Bario – V. Dedi- jeru, 6. IX 1953; s/a-14, Zapisnik sednice Međunarodne komisije, 9. IX 1953.

Dedijer je smatrao da je Ljopis „ostavio dobar utisak“, zato što na jugoslovensku stvarnost gleda kritički, „ali objektivno“. U skladu s time, planirao je proširenje saradnje s PSOE i pružanje finansijske pomoći. Ljopis mu je na kraju 1953. godine pisao da se novo društvo ne stvara preko noći i da razume zašto jugoslovenski komunisti, koji su u ekonomiji pronašli pravi put, još oklevaju tražeći ga „na političkom terenu“. Na to pismo nije dobio odgovor, jer je Dedijer, zajedno sa Đilasom, u januaru 1954. pao s vlasti. Ljopis je poslao pismo novom sekretaru Komisije Veljku Vlahoviću. On mu je odgovorio da se u „Đilasovoj aferi“ ne radi o stepenu demokratizacije u Jugoslaviji, već o Đilasovoj „anarhističkoj koncepciji“ koja bi omogućila okupljanje „antisocijalističkih snaga“. S njom je propala i Dedijerova zamisao povezivanja sa španskim anarhistima, pošto joj je novo rukovodstvo Međunarodne komisije bilo nenaklonjeno.³³

Del Bario je pokušao da iskoristi novu situaciju, pa se u pismu Izvršnom komitetu SKJ požalio da je posle VI kongresa Međunarodna komisija „praktično“ prekinula sve veze s njegovim pokretom, dok je Radio Beograd u emisijama na španskom počeo da propagira PSOE. Tvrdeći da broj članova nekog pokreta nije presudan, u staljinističkom duhu je izneo pretpostavku da su za pogrešnu promenu odnosa prema Socijalističkoj akciji odgovorni Đilas i Dedijer. Boraveći početkom marta u francuskoj prestonici, Vlahović mu je rekao da je saradnja SKJ sa PSOE i drugim španskim pokretima ispravna, kao i da Đilas i Dedijer, mada su činili propuste, nisu vodili „ličnu politiku“. „Posle toga objašnjenja prividno se složio, ali u stvari i dalje će ostati na dosadašnjim stavovima“, zapisao je Vlahović, koji se u Parizu sreo i sa Ljopisom. On ga je obavestio o gledanjima u Socijalističkoj internacionali na uklanjanje Đilasa i svojoj nameri da napiše brošuru o Jugoslaviji. Vlahović mu je obećao da će za to dobiti finansijsku podršku.³⁴

Ljopis je, međutim, neprestano odlagao pisanje, zvanično usled manjka vremena, a verovatnije zato što je, kako su Jugosloveni slutili, bio sumnjičav zbog mogućnosti njihovog pomirenja s Moskvom. U svakom slučaju, odnosi jugoslovenskih komunista i španskih socijalista se u naredne tri godine nisu

³³ AJ, 507, IX, 122/II-6, V. Dedijer – V. Mićunoviću, 16. XI 1953; R. Ljopis – V. Dedijeru, 14. XII 1953; II-7, R. Ljopis – V. Vlahoviću, 2. II 1954; R. Ljopis – M. Vilfan, 3. II 1954; 23. II 1954; V. Vlahović – R. Ljopisu, 8. II 1954; M. Vilfan – R. Ljopisu, 11. II 1954; 19. II 1954; s/a-20, Zapisnik sa sastanka Međunarodne komisije, 10. II 1954.

³⁴ AJ, 507, IX, 122/III-41, H. del Bario – A. Abinunu, 7. II 1954; III-42, Koordinacioni komitet Socijalističke akcije – Izvršnom komitetu SKJ, 17. II 1954; V. Vlahović – H. del Bariju, 28. V 1954; H. del Bario – V. Vlahoviću, 9. VIII 1954; III-43, H. del Bario – V. Vlahoviću, 25. II 1954; II-9, M. Vilfan – Ambasadi u Parizu, 27. V 1954; s/a-23, V. Vlahović, Izveštaj o putu u Englesku, Belgiju i Francusku. Ministar republikanske vlade Hulo Hust je u drugoj polovini 1953. preko ambasade u Parizu navaljivao da doputuje u Jugoslaviju, ali je odatle poručivano da posetu treba odgađati. Nakon što je u januaru 1954. iz Beograda najzad stiglo načelno odobrenje, on sam je počeo da navodi izgovore za odlaganje posete, do koje nije ni došlo. Jugosloveni su zaključili da im Hust više nije „prijatelj“ i pretpostavili da su promenu stava uslovile njegove „veze sa Italijanima“, iako je možda uticala i njihova unutrašnja politika, odnosno Đilasov pad. DA MSP, PA, Španija, 1953, f. 72, passim; 1954, f. 78, passim.

produbljivali, pa je Vlahović avgusta 1955. izbegao da prisustvuje kongresu PSOE, na koji ga je Ljopis pozvao.³⁵

Poslanik Minjana se razboleo 1954. godine i jugoslovenska vlada je participirala u troškovima njegovog lečenja. Sledeće godine je preminuo, a njegovoj udovici su dodeljeni penzija i stan u Jugoslaviji. Španska republikanska vlada je izrazila želju da pošalje novog poslanika, ali taj predlog nije prihvaćen. Od tada su diplomatski odnosi dve vlade nastavili da se kurtoazno održavaju preko jugoslovenske ambasade u Parizu, koja je i dalje isplaćivala redovnu mesečnu pomoć. Na nove pokušaje republikanske vlade da pošalje zvaničnog ili nezvaničnog diplomatskog predstavnika u Beograd odgovarano je da su postojeći odnosi „zadovoljavajući“, dok je u internim dokumentima objašnjavano da su oni „u skladu sa realnom ulogom“ jedne „emigrantske vlade“.³⁶

Posle posete Nikite Hruščova Jugoslaviji 1955. godine, Sovjeti su primetili da Pasionarija i KPŠ „sa oduševljenjem prihvataju novu liniju“ prema njoj.³⁷ Prekretnicu u odnosu Jugoslovena prema španskoj emigraciji predstavljao je XX kongres KP SSSR februara 1956, na kome je Hruščov srušio kult Staljina. Već narednog meseca upravni odbor Udruženja izdavača FNRJ odlučio je da se publikacije o sukobu sa Informbiroom povuku iz prodaje i „otpišu kao nekurentna roba“. Ubrzo zatim sa zadovoljstvom je konstatovano da ih je *Kultura* povukla i pre zvaničnih uputstava, pri čemu je naročito spomenuta Ernandsova knjiga.³⁸ Krajem avgusta CK KPŠ je u pismu CK SKJ priznao da je ozbiljno pogrešio podržavši rezolucije protiv jugoslovenskih komunista i predložio obnovu bratskih odnosa dve partije. CK SKJ je uzdržano odgovorio da prihvata predlog i predložio razmenu partijskih publikacija.³⁹

Dvadesetogodišnjica osnivanja internacionalnih brigada stvorila je prilike za susrete sa španskim komunistima. Još u julu 1956, delegacija jugoslovenskih interbrigadista sreća se u Berlinu s generalima Modestom i Kordo-

³⁵ AJ, 507, IX, 122/III-46, Međunarodna komisija – M. Pešiću, 23. XII 1954; II-11, R. Ljopis – V. Vlahoviću, 28. VII 1955; 19. VIII 1955; V. Vlahović – R. Ljopisu, bez datuma; 31. VIII 1955.

³⁶ DA MSP, PA, Španija, 1954, f. 78, Ambasada u Parizu – DSIP, 26. XI 1954; DSIP – Ambasadi u Parizu, 27. XI 1954; 1956, f. 77, Ambasada u Meksiku – DSIP, 3. VII 1956; DSIP – Ambasadi u Meksiku, 14. VII 1956; 1962, f. 115, Odnosi sa vladom republikanske Španije, 26. VI 1962; DSIP – Ambasadi u Parizu, 17. VII 1962. Jedan jugoslovenski diplomata je stekao utisak da su članovi republikanske vlade, iscrpljeni dugogodišnjom emigracijom, verovatno „spremni i na avanturu (komandosi)“. Isto, Z. Lucić, Zabeleška o razgovoru sa ministrima španske republikanske vlade Valerom i Just-om, 27. VII 1962.

³⁷ Radoica Luburić, prir., *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1955: tematska zbirka dokumenata* (Podgorica: Pobjeda, 2007), 573.

³⁸ AJ, 507, VIII, II/5-d-91, Informacija o povlačenju iz prodaje publikacija koje se odnose na naš sukob sa Informbiroom, 21. II 1957; Предраг Ј. Марковић, *Београд између Истока и Занада 1948–1965* (Београд: Службени лист, 1996), 388. Dodatan razlog za povlačenje knjige mogao je biti dolazak generalnog sekretara Komunističke partije Italije Toljatilja u Beograd maja 1956. Саша Мишић, „Обнављање односа између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије 1955–1956. године“, *Токови историје*, 2, (2013), 133–139; Eric R. Terzuolo, *Red Adriatic: the communist parties of Italy and Yugoslavia* (Boulder: Westview Press, 1985), 174–176.

³⁹ AJ, 507, IX, 122/I-30, CK KPŠ – CK SKJ, 31. VIII 1956; CK SKJ – CK KPŠ, 1. XI 1956.

nom, ali razgovor nije bio naročito ozbiljan, jer je Modesto bio „polupijan“, a Kordon plakao, verovatno i zbog uloge koja mu je bila dodeljena u klevetanju Jugoslovena. U oktobru je u Beogradu održan Drugi kongres Udruženja jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske. Kao predstavnici španske republikanske vlade doputovali su njen predsednik Feliks Gordon Ordas, bivši predsednik Huan Negrin, bivši ministar inostranih poslova Hulio Alvares del Vajo i jedan admiral. Pored njih, kongresu su prisustvovali Del Bario i, kao predstavnici KPŠ, Modesto i Lister. Između tih pripadnika raznih političkih struja španske emigracije neformalno se razvila „žučna debata“, dok su se u zvaničnim govorima na kongresu trudili da prikriju nejedinstvo. Na Brionima ih je primio Tito, koji se srdačno pozdravio s Modestom kao starim poznanikom.⁴⁰

Novine KPŠ su u prvoj polovini 1957. godine vređale bivše jugoslovenske miljenike Del Barija i „renegata“ Ernandesesa, „čije se smeće, u formi knjige“, prodaje u Frankovoj Španiji. Mada su pisale da je CK KPŠ jasno priznao pogrešnost prihvatanja mera Informbira protiv KPJ, podsećale su na reči Pasionarije da to ne znači „dati za pravo mutnim postupcima onih [...] koji su uzeli ime Jugoslavije kao zastavu, da bi napadali i klevetali SSSR i komuniste“.⁴¹ S druge strane, Vlahović je, boraveći krajem godine u Moskvi na proslavi godišnjice Oktobarske revolucije i savetovanju predstavnika komunističkih partija, zabeležio da Pasionarija u svojim govorima želi da „imitira samu sebe“: „Uzalud. Kao kad naprslo zvono pokušava da odjekne na stari način. U pauzi sam razgovarao sa njom. Govori o 1948, zabludama, o Hernandezu i njegovoj pokvarenosti, o situaciji u Španiji, o želji za međusobne odnose itd. [...] Žao mi je žene koja je [...] uzviknula: 'Bolje je umrijeti stojeći nego živjeti na koljenima'. Te su riječi pokretale na borbu, na podvige. Danas njene riječi šobonjaju, kao mjaukanje oronule mačke“.⁴²

CK SKJ je 1958. godine pozvao CK KPŠ da pošalje delegaciju na VII kongres SKJ, što su Španci rado prihvatili i čak imenovali delegate. Međutim, oni se, zbog zahlađenja sovjetsko-jugoslovenskih odnosa, nisu pojavili na aprilskom kongresu u Ljubljani, pa je tamo jedini španski posmatrač bio Del Bario. Posle toga su novine KPŠ objavile članak o revizionističkim stavovima u SKJ, a

⁴⁰ AJ, 674-3, F. Boner, Izveštaj o boravku i razgovorima vođenim u Istočnoj Njemačkoj i Pragu i Budimpešti; AJ, 674-1, Stenografske beleške Kongresa jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske, 27. IX 1956; *Борба*, 29. 9. 1956, 1–2; L. Udovički, *n. d.*, 84. Kordon je u Pragu, između ostalog, objavio pamflet s naslovom *Video sam Titovu izdaju*. Ondřej Vojtěchovský, *Iz Praga protiv Tita!: jugoslavenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj* (Zagreb: Srednja Europa, 2016), 449.

⁴¹ AJ, 507, IX, 122/1-32, Informacija o pisanju lista „Espana Popular“ o Jesus Hernandez-u, 28. III 1957; I-34, DSIP – Međunarodnoj komisiji, 3. V 1957; Beleška povodom napada na Del Barria u listu K. P. Španije, 25. V 1957.

⁴² Veljko Vlahović, *Strogo pov. 1955–1958: neobjavljeni rukopis* (Beograd: Stručna knjiga, 1998), 186. Nikoliš se sećao kako je 1945. godine s Vlahovićem posetio Pasionariju i toliko bio „zaokupljen njenom klasičnom lepotom“ da se nije udubljavao u ono što im je govorila „prekrasnim španskim jezikom, žuborno kao potok“. Gojko Nikoliš, *Korijen, stablo, pavetina: memoari* (Zagreb: Liber, 1981), 635.

Pasionarija ih u jednom govoru dovela u vezu „s američkim kreditima“. U naredne tri godine odnosi SKJ i KPŠ ostali su zamrznuti, iako su kritike španskih komunista na račun jugoslovenskog revizionizma i Titovog „kulta ličnosti“ zapravo bile prilično retke i uzdržane.⁴³

S druge strane, odnosi sa PSOE se nisu mogli podgrejati. Razočarane sudskim procesom protiv Đilasa, novine španskih socijalista su krajem 1957. godine pisale da Tito „ne želi da se potčini sovjetskom vazalstvu“, ali ne želi ni rušenje međunarodnog komunističkog sistema. Premda je stari vođa PSOE Indalesio Prieto izražavao želju da doputuje u Jugoslaviju i sastane se s Titom (za šta se, nasuprot Del Bariju, zalagao Ernandes, koji ga je proglašavao za „najvećeg lidera španskog socijalizma“⁴⁴), do posete sticajem okolnosti nije došlo. Ljopis je 1960. godine zamerio jednom jugoslovenskom sindikalisti što PSOE ne može „da koristi jugoslovenske radiostanice za propagandu protiv Franka“, dodavši da nije došao na V kongres SSRNJ jer je poziv upućen i Del Bariju, koji je „provokator, trockista i mizerija“.⁴⁵ Del Bariovo ponašanje na kongresu domaćinima je zaista ličilo na blagu provokaciju, jer je kubanskim delegatima savetovao „eliminisanje komunista iz političkog života Kube“. U razgovoru s Vlahovićem predložio je da Socijalistička akcija „preraste u pravi veliki pokret“, ali je dobio odgovor da je bolje da „ostane kakva jeste“.⁴⁶

POUM je 1957. godine izrazila želju za održavanjem kontakata sa SKJ, ali je ponuda odbijena.⁴⁷ Saradnja je te godine uspostavljena s Komorerinom PSUC. Ona je razvijana u narednom periodu, mada je u Međunarodnoj komisiji procenjavano da je od Komorerine smrti 1958. godine uticaj njegove partije u Kataloniji gotovo beznačajan. Predstavnici PSUC Masip i Katala doputovali su maja 1961. u Jugoslaviju, gde su od Vlahovića zatražili podršku za borbu protiv Frankovog režima. U Splitu su posetili Komorerinu udovicu, koja je dobila azil i finansijsku pomoć od jugoslovenskih vlasti. Vlahović je pokušao da pomiri

⁴³ AJ, 507, IX, 122/I-37, CK SKJ – CK KPŠ, 17. II 1958; CK KPŠ – CK SKJ, 28. III 1958; III-67, Zabeleška o boravku Jose del Baria na VII kongresu Saveza komunista Jugoslavije; I-39. Stavovi KP Španije prema SKJ; I-47, Komunistička partija Španije.

⁴⁴ DA MSP, PA, Španija, 1961, f. 108, Ambasada u Meksiku – DSIP, 10. II 1961. Suprotstavljeni stavovi Del Barija i Ernandesa preneli su se na jugoslovenske ambasade sa kojima su saradivali. Iz Pariza su u Beograd stizala nepovoljna zapažanja o Prijetu, dok su iz Meksika pisali da je „on ipak lider najjače i najbolje organizovane španske partije u emigraciji“ koji je „zauzimao vrlo pozitivan stav“ o Jugoslaviji. Isto, Ambasada u Parizu – DSIP, 13. V 1961; Ambasada u Meksiku – DSIP, 28. VI 1961.

⁴⁵ AJ, 507, IX, 122/II-13, Beleška o pisanju lista *El Socialista*, bez datuma (novembar 1957); II-16, DSIP – V. Vlahoviću, 10. VIII 1960; II-17, S. Bezdanov – V. Vlahoviću, 16. VII 1960; II-18, Indalecio Prieto, 5. IV 1961; II-19, Ambasada u Parizu – Međunarodnoj komisiji, 12. V 1961. U Jugoslaviji je u međuvremenu objavljen prevod propagandističkih sećanja istočnonemačkog komunista Ludviga Rena o Španskom građanskom ratu. U njima je uzdizana uloga komunista, dok su omalovažavani ili klevetani skoro svi drugi republikanci – poput Prijeta, koji je ispao „kapitalist“, „hulja“ i saboter. Ludvig Ren, *Španski rat* (Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1959), 311–313, passim; V. Vukliš, *n. d.*, 115–116.

⁴⁶ AJ, 507, IX, 122/III-88, Koncept depeše o držanju H. del Barija na V kongresu SSRNJ.

⁴⁷ AJ, 507, IX, 122/VIII-8, Saradnja CK SKJ i SO SSRNJ sa radničkim partijama i antifrankističkim pokretima Španije, 27. VI 1962.

PSUC s Del Bariom, ali bez mnogo uspeha, tim pre što nije želeo direktno da posreduje. Odnosi SKJ i PSUC nisu dalje produbljivani.⁴⁸

Hesus Ernandes se zadovoljio mestom honorarnog službenika jugoslovenske ambasade u Meksiku. Pošto su 1957. godine oživele rasprave o sudbini španskog zlata deponovanog u Sovjetskom Savezu, namerio je da se uključi u njih pišući novu „optužbu“ protiv moskovskih vođa, lišenih „internacionalističkog morala“. Na upit Ambasade u Meksiku iz Beograda je odgovoreno da Ernandes ne treba da, čak ni pod tuđim imenom, objavi bilo šta o zlatu, zbog čijeg su spominjanja u jugoslovenskoj štampi „Rusi“ već protestovali: „Za vreme dok Hernandez bude službenik Ambasade, [...] njemu treba savetovati da se ni u drugim političkim akcijama ne angažuje“. Kada se pet godina kasnije o Ernandesu govorilo kao o kandidatu za upražnjeno mesto predsednika republike, Ambasadi je poručeno da, s obzirom na „rasepkanost i deformacije unutar španske emigracije“, nema potrebe ni za kakvim jugoslovenskim mešanjem.⁴⁹

Posle XXII kongresa KPSS i Hruščovljeve otvorene osude Staljinca došlo je do novog otopljanja odnosa između SKJ i KPŠ. Generalni sekretar KPŠ Santjago Kariljo je na jednom međunarodnom skupu rekao Vlahoviću da je njegova partija „izgubila 16 godina zbog dogmatske politike i staljinizma“. Tokom juna 1962. u Jugoslaviju je doputovala studijska delegacija KPŠ, pred kojom je Vlahović relativizovao kontakte SKJ „sa raznim grupama Španaca“ i nazvao Del Barija sektašem. Jedan delegat se složio sa ocenom, dodavši da je Ernandesa i Kastru diskreditovala činjenica da su njihove knjige objavljene i u Španiji. Na kongresu KP Italije krajem godine Pasionarija je kazala jugoslovenskom predstavniku da joj je „krajnje neprijatno“ zbog ranijih izjava. Njoj i Karilju upućen je zvaničan poziv da posete Jugoslaviju.⁵⁰

Osam funkcionera KPŠ s porodicama doputovali su avgusta 1964. na odmor u Jugoslaviji. Među njima je bio Santjago Kariljo, kome je Aleksandar Ranković govorio protiv „reakcionarne“ politike „kineskog rukovodstva“. Kariljo je naglasio da KPŠ želi „uspostavljanje normalnih odnosa sa SKJ“; a za svo-

⁴⁸ AJ, 507, IX, 122/IIA-8, Ambasada u Parizu – Međunarodnoj komisiji, 13. IX 1957; IIA-34, Zabeleška o razgovorima V. Vlahovića s delegatima PSUC, 10. V 1961; IIA-36, Informacija o boravku delegata PSUC u Splitu, 16. V 1961; IIA-37, E. Masip – V. Vlahoviću, 22. V 1961; V. Vlahović – H. del Bariju, 10. VI 1961; IIA-38, V. Vlahović – E. Masipu, 12. VII 1961; VIII-12, Podaci o nekim najnovijim momentima u antifašističkim pokretima Španije i naša saradnja s njima; DA MSP, PA, Španija, 1960, f. 109, Ambasada u Parizu – DSIP, 4. VI 1960. Roza Komorero je, uživajući do kraja jugoslovensku pomoć, umrla 1964. godine, a Masip je na čelu delegacije PSUC došao u Beograd dve godine kasnije. Isto, IIA-46, E. Masip – V. Vlahoviću, 19. IX 1964; IIA-49, Ambasada u Parizu – Međunarodnoj komisiji, 14. IV 1965; IIA-50, Razgovor delegacije PSUC s predstavnicima Instituta za izučavanje radničkog pokreta, 1. X 1966.

⁴⁹ AJ, 507, IX, 122/III-64, H. Ernandes – V. Vlahoviću, 10. IV 1957; VIII-6, DSIP – V. Vlahoviću, 24. II 1961; DA MSP, PA, Španija, 1955, f. 51, Ambasada u Meksiku – DSIP, 21. XII 1954; 1957, f. 85, Ambasada u Meksiku – DSIP, 3. VI 1957; DSIP – Ambasadi u Meksiku, 11. VI 1957; 1962, f. 115, Ambasada u Meksiku – DSIP, 22. I 1962; DSIP – Ambasadi u Meksiku, 27. I 1962.

⁵⁰ AJ, 507, IX, s/a-118, Zapisnik sastanka Međunarodne komisije, 28. IV 1962; 122/I-45, Zabeleške o boravku studijske delegacije KPŠ u Jugoslaviji, 29. VI 1962; 3. VII 1962; 5. VII 1962; I-55, Saradnja KP Španije i SKJ, 3. IX 1964; I-51, D. Vidić – A. Rankoviću, bez datuma (1963).

je partijske novine je izjavio da kod Jugoslovena nije primetio nikakvu ozlojeđenost zbog nepravedne odluke iz 1948. godine i njenih posledica: „Oni razumeju mehanizam kojim su komunističke partije bile navedene na takvu poziciju“. Krajem godine delegacija KPŠ je prisustvovala VIII kongresu SKJ i sa njega ponela dobre utiske.⁵¹

Dolores Ibaruri (Pasionarija), Josip Broz Tito i Santjago Kariljo, Brioni, 25. avgust 1965 (Muzej Jugoslavije, 1965_285_183)

Najzad, avgusta 1965. godine, već potpuno osedela Pasionarija i Kariljo sastali su se na Brionima s Titom, u prisustvu Rankovića, Čolakovića i Jovana Veselinova. „Malo’ smo se promijenili od onog vremena“, rekao je dvosmisleno stari maršal bez ijedne sede dlake, kada ga je Kariljo podsetio na njihov razgovor pre 17 godina. „Mi smo se izmenili, ali Vi ste još veoma mladi“, snašao se nekadašnji vođa španske socijalističke omladine. U svakom slučaju, susret je bio veoma srdačan i prožet uzajamnim pohvalama. Pasionarija je u memoarima pisala da je putovala „s uznemirenim srcem“, kako bi se Titu izvinila za ono što je govorila posle Rezolucije Informbiroa: „Našavši se licem u lice sa jugoslovenskim vođom, požurila sam [...] da mu kažem koliku sramotu osećamo pred njima. Tito mi nije dozvolio da završim: ’Ne unižavajte se, Dolores, ne brinite.

⁵¹ AJ, 507, IX, 122/I-55, Beleška o razgovoru V. Vlahovića i S. Karilja, 5. IX 1964; Beleška o razgovorima A. Rankovića i S. Karilja, 7. IX 1964; I-57, Zabeleška o razgovoru sa delegatima KP Španije, 8. XII 1964; Delegacija KP Španije; DA MSP, PA, Španija, 1965, f. 134, Ambasada u Parizu – DSIP, 30. I 1965; DSIP – Ambasadi u Parizu, 16. III 1965. U belešci Međunarodne komisije uoči Kariljove posete ocenjeno je da je on, za razliku od drugih rukovodilaca KPŠ, „veoma malo istupao“ protiv SKJ. AJ, 507, IX, 122/I-55, Santjago Kariljo.

Vrlo dobro znam kako su išle stvari u ono vreme. [...] Štaviše, verujte mi, da sam se ja našao u vašoj situaciji, najverovatnije bih se ponašao isto kao vi...“⁵²

Posle toga SKJ je sa KPŠ, pruživši joj finansijsku podršku, uspostavio odnose koje je Međunarodna komisija opisivala kao „veoma dobre“. Pasionarija je u očima Jugoslovena povratila oreol revolucionarne svetiteljke, ali je ipak Kariljo, koji je često dolazio u Beograd i sastajao se s Titom, za njih postao najmerodavnija ličnost španske emigracije, pa su se njemu obraćali oko mogućnosti uspostavljanja diplomatskih odnosa s Frankovom Španijom. On ih je od te zamisli odvrtao pozivanjem na „revolucionarnu solidarnost“, istovremeno nastojeći da ih uvuče u svoj obračun s Listerom, koga je predstavljao kao polugu Kremlja za razbijanje KPŠ.⁵³

Del Bario se 1961. godine žalio Vlahoviću što ne postoji „uska saradnja“ Socijalističke akcije i SKJ. Kada je sledeće godine shvatio da će se SKJ i KPŠ, čije je delovanje i dalje osuđivao, konačno pomiriti, pokušao je da se uklopi u jugoslovensku politiku nesvrstanosti i razvije kružok Socijalističke akcije u Alžiru. Preselivši se tamo, smislio je megalomanski plan da bude komandant ekspedicionog korpusa koji bi se iskrcao u Španiji. Ogorčen zbog već neskrivane ljubavi SKJ i KPŠ stigao je januara 1964. u Beograd, gde se sudario s Vlahovićevo uzdržanošću. Mada su vodili računa o zahvalnosti Alžiraca Del Bariovoj grupi za pomoć u sticanju nezavisnosti, Jugoslovenima je njena delatnost bila izlišna i neprijatna. Izgubivši poslednji politički oslonac, Del Bario se iz Alžira vratio u Pariz, gde je (kao i general Rikelme i potom njegova udovica) nastavio da prima novčanu pomoć iz Jugoslavije.⁵⁴

⁵² AJ, 507, IX, 122/I-64, Beleška o razgovoru J. B. Tita s D. Ibaruri i S. Kariljom, 21. VIII 1965; *Борба*, 22. 8. 1965, 1; Dolores Ibárruri, *Memorias de Pasionaria 1939–1977: me faltaba España* (Barcelona: Planeta, 1984), 160–161. Čolaković se sećao da je Pasionarija bila zbuñjena na sve dok je Titove reči nisu oslobodile „nekog tereta“. P. Чолаковић, *н. о.*, 310–313; V. Vukliš, *н. д.*, 117.

⁵³ AJ, 507, IX, 122/I-73, Saradnja SKJ i KP Španije, 13. VI 1966; I-75, Beleška o razgovoru J. B. Tita sa S. Kariljom, 8. V 1967; 30/I-256, D. Vučićević – Međunarodnoj komisiji, 22. III 1971; DA MSP, PA, Španija, 1967, f. 226, Beleška o razgovoru sa S. Kariljom, 6. V 1967; Zabeleška o boravku S. Karilja, 24. XI 1967; 1970, f. 248, Ambasada u Parizu – SSIP, 9. III 1970; 1971, f. 152, Ambasada u Parizu – SSIP, 21. I 1971; 15. IV 1971; 5. V 1971; Luka Filipović, „Finansijska politika Saveza komunista Jugoslavije prema komunističkim partijama Italije, Francuske, Španije i Grčke krajem šezdesetih godina 20. veka“, *Istorija 20. veka*, 2, (2022), 482–485. Kariljo se pred Jugoslovenima više puta kajao zbog podrške koju su španski komunisti 1948. godine „na osnovu vere“ pružili Staljinu. Lister je priznavao grešku, ali i tvrdio da zbog nje ne treba „dolaziti u Beograd na kolenima“. Santjago Kariljo, Predgovor u: *Španija 1936–1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, I* (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 15–16; Borislav Lalić, *Čudo se dogodilo u Španiji* (Zagreb: Liber, 1979), 124–125, 183.

⁵⁴ AJ, 507, IX, 122/III-89, H. del Bario – V. Vlahoviću, 16. V 1961; III-102, H. del Bario – V. Vlahoviću, 5. XI 1962; Beleška V. Vlahovića, bez datuma; III-105, Informacija povodom dolaska Del Barija; Zabeleška o razgovorima s Hose Del Bariom (januar 1964); III-106, H. del Bario – A. Rankoviću, 28. XI 1965; M. Vitorović – B. Šiljegoviću, 13. XII 1965; DA MSP, PA, Španija, 1965, f. 134, Ambasada u Alžiru – DSIP, 27. V 1965. Kada je početkom sedamdesetih godina doneta odluka da se pomoć Del Bariju obustavi, umešali su se Ambasada u Parizu, Udruženje španskih boraca, SUBNOR i Međunarodna komisija. „Radi se o prijateljima koji su nas 1948. godine aktivno podržali i [...] napustili redovni posao“, napisao je Veljko Vlahović.

Uprkos svim ponudama madridskog režima, Jugosloveni su ostali dosledni i nisu ga priznali pre nego što je Frankova smrt pokrenula proces demokratizacije, a CK KPŠ rešio da podrži uspostavljanje diplomatskih odnosa između SFRJ i Kraljevine Španije.⁵⁵ Republikanskoj vladi u Parizu saopšteno je usmenim putem da se samim tim činom, izvršenim 27. januara 1977, „gase“ dotadašnji odnosi s njom. Njeni članovi su sa „potpunim razumevanjem“ prihvatili tu činjenicu i zahvalili se za svu pruženu pomoć.⁵⁶ Iako je Kariljo želeo da se Pasionarija vrati u Španiju preko Beograda,⁵⁷ ona je to ipak učinila preko Moskve. Nekadašnji senjori Kremlja, i španski i jugoslovenski, najlakše su se odricali Staljina. Nekima je trebalo više vremena i napora da se odreknu Kremlja, a najteže je bilo mentalno odricanje od boljševizma.

Dok je 70-ih godina KPŠ išla ka evrokomunizmu, SKJ se udaljio od sličnih ideja, kojima se, uglavnom silom prilika, približio u vreme VI kongresa. To je naizgled paradoksalno, s obzirom na period njihovog razlaza kada su se jugoslovenski komunisti, praktično a zatim i idejno, suprotstavili Staljinu, dok su mu španski ostali verni. Ali, ako se pogleda malo dalje u prošlost, takav razvoj se čini logičnim. Narodni front je u španskom revolucionarnom ratu bio stvarnost, a u jugoslovenskom – fikcija. Mnogi od istaknutih španskih komunisti bili su u mladosti socijalisti, mnogi su se kao sredovečni svojevoljno razišli i sukobili s partijom. Među jugoslovenskim komunistima je i jedno i drugo bilo retkost. Oni su morali da se uče pluralizmu, kojeg su Španci prosto mogli da se sete. Zbog toga su u Jugoslaviji ideje socijalističkog pluralizma, korisne u borbi protiv Staljina i staljinista, sa lakoćom mogle biti otpisane kao nekurentne.

„Del Barrio je [...] teško bolestan. Nije humano [...] ostaviti ga bez sredstava iako sada on sa nama praktički nema nikakvih odnosa“. Novac je bio obezbeđen. AJ, 507, IX, 122/III-108, Informacija o pomoći španskim borcima, 3. I 1973; Beleška V. Vlahovića, 8. I 1973.

⁵⁵ Димитрије Матић, „Улога Комунистичке партије Шпаније у успостављању дипломатских односа Београда и Мадрида након Франкове смрти“, *Токони историје*, 2, (2021), 120–121, 131. Ogradiвши se da razume „sentimente u odnosu na španski građanski rat i KPŠ“, španski ministar inostranih poslova je 1971. godine u neformalnom razgovoru sa šefom jugoslovenske diplomatije Mirkom Tepavcem izjavio da, s obzirom na sličnost stavova Španije i Jugoslavije o „najvažnijim međunarodnim pitanjima“, treba uspostaviti diplomatske odnose između njih. Tepavac je odgovorio „da se ne može sve iz prošlosti preskočiti“, ali nije odbacio mogućnost sazrevanja uslova za taj korak, niti reagovao na primedbu da u obe zemlje „glavna ličnost odlučuje“. DA MSP, PA, Španija, 1971, f. 152, Misijska u Njujorku – SSIP, 8. X 1971.

⁵⁶ DA MSP, PA, Španija, 1977, f. 214, SSIP – Ambasadi u Parizu, 26. I 1977; Ambasada u Parizu – SSIP, 16. II 1977.

⁵⁷ DA MSP, PA, Španija, 1976, f. 218, Zabeleška o večeri Dobrivoja Vidića sa Dolores Ibaruri, 10. VIII 1976; Димитрије Матић, „Долорес Ибарури у Југославији 1976. године“, *КСИО*, 2, (2019), 91.

REFERENCE

- Bebler, Aleš. *Kako sam hitao: sećanja*. Beograd: Kultura, 1982.
- Castro Delgado, Enrique. *Tajno življenje Kominterne: kako sem izgubil vero v Moskvo*. Ljubljana: Slovenski poročevalec, 1953.
- Claudin, Fernando. *Kriza komunističkog pokreta: od Kominterne do Kominforma, II*. Zagreb: Globus, 1988.
- Čolaković, Rodoljub. *Kazivanje o jednom pokoljenju, III*. Sarajevo: Svjetlost, 1972.
- Đilas, Milovan. *Vlast*. London: Naša reč, 1983.
- «El Campesino» [González, Valentín]. *La vie et la mort en U.R.S.S. (1939–1949)*, transcription de Julian Gorkin. Paris: Plon, 1950.
- Ernandes, Hesus. *Republikanska Španija i SSSR*. Beograd: Kultura, 1953.
- Filipović, Luka. „Finansijska politika Saveza komunista Jugoslavije prema komunističkim partijama Italije, Francuske, Španije i Grčke krajem šezdesetih godina 20. veka“. *Istorija 20. veka*, br. 2, (2022), 477–494. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2022.2.fil.477-494>
- Hernandez, Hesus. „Oslobodilačka borba španskog naroda“. U: *Istorija međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta*, 541–568. Beograd: Visoka partijska škola „Đuro Đaković“, 1952.
- Hernández Sánchez, Fernando. *Comunistas sin partido: Jesús Hernández, ministro en la guerra civil, disidente en el exilio*. Madrid: Las Rozas, 2007.
- Hodos, George H. *Show trials: Stalinist purges in Eastern Europe, 1948–1954*. New York: Praeger, 1987.
- Ibárruri, Dolores. *Memorias de Pasionaria 1939–1977: me faltaba España*. Barcelona: Planeta, 1984.
- Johnson, A. Ross. *The transformation of communist ideology: the Yugoslav case, 1945–1953*. Cambridge Mass.: MIT Press, 1972.
- Kariljo, Santjago. *Na redu je Španija: razgovor sa Režisom Debreom i Maksom Galom*. Beograd: Komunist, 1975.
- Kariljo, Santjago. Predgovor. U: *Španija 1936–1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, I*, 13–16. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Lalić, Borislav. *Čudo se dogodilo u Španiji*. Zagreb: Liber, 1979.
- László Rajk and his accomplices before the People's Court. Budapest: Printing Press, 1949.
- Levi, Jakov. *Zločin protiv pravosuđa: o antijugoslovenskom i antidemokratskom budimpeštanskom procesu Rajku i ostalima*. Beograd: Omladina, 1950.
- Líster, Enrique. *Así destruyó Carrillo el PCE*. Barcelona: Planeta, 1983.
- Luburić, Radoica, prir. *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1955: tematska zbirka dokumenata*. Podgorica: Pobjeda, 2007.
- Marković, Predrag J. *Beograd između Istoka i Zapada 1948–1965*. Beograd: Službeni list, 1996.

- Matić, Dimitrije. *Diplomatski odnosi između Španije i Jugoslavije (1975–1980)*. Mladenovac: Litera, 2019.
- Matić, Dimitrije. „Dolores Ibaruri u Jugoslaviji 1976. godine“. *KSIO*, 2, (2019), 84–100.
- Matić, Dimitrije. „Uloga Komunističke partije Španije u uspostavljanju diplomatskih odnosa Beograda i Madrida nakon Frankove smrti“. *Tokovi istorije*, 2, (2021), 111–145. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.2.mat.119-145>
- Miletić, Aleksandar V. *Prelomna vremena: Milovan Đilas i zapadnoevropska socijalistička i socijaldemokratska levica*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019.
- Mišić, Saša. „Obnavljanje odnosa između Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Italije 1955–1956. godine“. *Tokovi istorije*, 2, (2013), 121–145. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2013.2.mis.121-145>
- Nikoliš, Gojko. *Korijen, stablo, pavetina: memoari*. Zagreb: Liber, 1981.
- Nikoliš, Gojko. *Zapisi pod pritiskom*. Beograd: Književne novine, 1988.
- Petranović Branko, Ranko Končar i Radovan Radonjić, prir. *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*. Beograd: Komunist, 1985.
- Petranović, Branko, prir. *Zapishnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, Službeni list, 1995.
- Petranović, Branko. *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1998.
- Ren, Ludvig. *Španski rat*. Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1959.
- Sagomonyan, Aleksandr A. „Vstrecha I. V. Stalina s liderami Kommunističeskoj partii Ispanii (avgust 1948 goda): predistorija i posledstvija“. *Novaja i novejšaja istorija*, 5, (2019), 99–108. DOI: <https://doi.org/10.31857/S013038640006347-9>
- Stilinović, Marijan. *Bune i otpori*. Zagreb: Zora, 1969.
- Stilinović, Marijan. *Sumrak u Pragu*. Zagreb: Naprijed, 1952.
- Terzuolo, Eric R. *Red Adriatic: the communist parties of Italy and Yugoslavia*. Boulder: Westview Press, 1985.
- Udovički, Lazar. *O Španiji i španskim borcima: članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji*. Beograd: Stručna knjiga, 1991.
- Vlahović, Veljko. *Strogo pov. 1955–1958: neobjavljeni rukopis*. Beograd: Stručna knjiga, 1998.
- Vojtěchovský, Ondřej. *Iz Praga protiv Tita!: jugoslavenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Vukliš, Vladan. *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslavenskoj istoriografiji i memoaristici 1945–1991*. Banja Luka: Arhiv Republike Srpske, 2013.
- Vukmanović Tempo, Svetozar. *Revolucija koja teče: Memoari, II*. Beograd: Komunist, 1971.

ZORAN BAJIN, PhD, Research Associate
University Library “Svetozar Marković”
Belgrade, Republic of Serbia
zorbajin@yahoo.com

YUGOSLAV COMMUNISTS
AND THE SPANISH REVOLUTIONARY EMIGRATION 1945-1975

Summary

The authorities of communist Yugoslavia resolutely refused to recognize Franco's regime in Spain. Since 1946, they maintained diplomatic relations with the government of the Spanish Republic in exile and provided it with regular financial assistance. Furthermore, the Communist Party of Yugoslavia (later the League of Communists of Yugoslavia – SKJ) maintained relations with Spanish revolutionary parties and political groups in emigration. The attention paid by the leading Yugoslav communists to those ties had doctrinal reasons, but also sentimental ones, since many of them had participated in the Spanish Civil War. In the period 1945–1948, the Yugoslav communists fostered tight relations with the Communist Party of Spain (PCE). However, after the Cominform Resolution against Yugoslavia in 1948, they were abruptly interrupted. The Yugoslav communists consequently approached other groups of Spanish emigration. In the early fifties, the closest relations were established with former communists grouped in the ephemeral pro-Yugoslav organization *Acción socialista*, especially with its leaders José del Barrio and Jesús Hernández, whose nearly anti-communist book on the Spanish Civil War was published in Yugoslavia. The Yugoslavs tried to forge close ties with the much more important Spanish Socialist Workers' Party (PSOE) in 1953 and 1954, but without much success. After the reconciliation of the USSR and Yugoslavia, the relations between SKJ and PCE were gradually restored. The meeting of Santiago Carrillo and Dolores Ibárruri with Josip Broz Tito in 1965 represented a symbolic turning point. In the following decade, the relations between SKJ and the Eurocommunist PCE were as cordial as in their Stalinist past.

KEYWORDS: Yugoslavia, Spain, Communism, Socialism, Emigration, Jesús Hernández Tomás, José del Barrio Navarro, Informbiro Resolution, Spanish Civil War